

PALEOLİTİK ÇAĞ'DA ANKARA

Harun TAŞKIRAN

*Prof. Dr. Harun Taşkiran, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Ankara.*

Özet:

Ankara çevresinin Yontmataş Çağı'na (Paleolitik) ait ilk buluntular 20. Yüzyılın başlarında elde edilmiştir. Ankara'nın yakın çevresinde bulunmuş ilk buluntu 1910 yılında İngiliz arkeolog Reginald Campbell-Thompson tarafından Uzağıl Köyü'nde saptanan andezitten yapılmış bir elbaltasıdır. Bu ilk buluntuyu 1931 yılında Kurt Bittel'in, 1938 yılında Eugene Pittard, Max Pfannenstiel ve Kurt Leuchs'ün araştırmalarında bulunan yontmataş aletler izler. Bunların tamamı yüzeyden rastlantısal olarak bulunmuş olup, münferit (tekil) buluntulardır. Ankara çevresinde daha bilinçli ve amaçlı Paleolitik Çağ araştırmaları esasen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulmasından sonra yapılmaya başlanmıştır. 1937 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Etiyokuşu kazısı ise Ankara'da Paleolitik Çağ'a ait yapılan ilk ve tek arkeolojik kazıdır.

Paleolitik Çağ açısından Ankara ve yakın çevresine genel olarak bakıldığında bölgenin, özellikle akarsu kenarlarının, Alt ve Orta Paleolitik dönemlerde ilk insanlar tarafından yaşam alanı olarak yoğun olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır. Üst Paleolitik döneme ait izler ise önceki dönemlere göre biraz daha sılıktır. Ankara ve yakın çevresinde bulunan Paleolitik Çağ'a ait buluntuların dolgu içi buluntularla desteklenmesi ve yaşlandırma çalışmalarıyla tarihlenmesi günümüze kadar maalesef gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Ankara ve çevresinin Paleolitik Çağ açısından tekrar yoğun yüzey taramalarıyla araştırılması ve saptanacak bir Paleolitik yerleşim yerinde modern sistemlerle bir arkeolojik kazının yapılması en büyük beklentilerimizden biridir.

ANKARA IN PALEOLITHIC AGE

Abstract:

The first findings belonging to the Paleolithic Age of the surrounding area of Ankara were collected at the beginning of the 20th century. The first chipped stone tool found in the province of Ankara is a hand-axe which produced of andesite. It was discovered in the village of Uzağıl by British archaeologist Reginald Campbell-Thompson in 1910. After this first hand-axe, some chipped stone tools were found on the surface surveys which carried out by Kurt Bittel in 1931, Eugene Pittard, Max Pfannenstiel and Kurt Leuchs in 1938. All of these are found incidentally on the surface and are individual finds. More conscious and purposeful Paleolithic Age studies around Ankara were started after the building of the Faculty of Language and History-Geography. The Etiyokuşu excavation carried out in 1937 in the name of the Turkish Historical Society is the first and only archaeological excavation of the Paleolithic Age in Ankara.

When we look at Ankara and its surrounding area in terms of the Paleolithic Age, it is understood that the region, especially the terraces of stream, is heavily preferred as the habitat by the first humans in the Lower and Middle Paleolithic periods. The remains belonging to the Upper Paleolithic period are slightly most weak than in previous periods. Unfortunately, the Paleolithic finds which found in Ankara and its surroundings area were not supported by in situ finds and dating methods. For this reason, it is necessary to investigate again by means of intensive surface surveys Ankara and its surroundings area in terms of the Paleolithic Age. The realization of an archaeological excavation with modern systems in a new Paleolithic settlement to be determined is one of our greatest expectations.

Giriş

Ankara İli ve Etimesgut gibi çok yakın çevresinde yapılan araştırmalar, bu bölgenin iskân tarihini ya da insanlık kültür tarihinin başlangıcını Paleolitik Çağ'a yani Yontmataş Çağı'na kadar geriye götürmemizi olanaklı kılmaktadır. Bu araştırmalara ve arkeolojik buluntulara değinmeden önce sizlere kısaca Paleolitik Çağ hakkında bilgi vermek istiyorum.

Bilindiği üzere yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayıp 10 bin yıl önce sona eren ve insanlık tarihinin en eski ve en uzun süren evresi olan Paleolitik Çağ'da, 20-25 kişilik küçük gruplar halinde yaşayan insanlar ekonomik olarak avcı-toplayıcı ve konar-göçer bir yaşam biçimini benimsemişlerdir.

Küçük gruplar halinde (20-25 kişi) yaşayan bu insanlar ekonomik olarak avcı-toplayıcıdır ve konar-göçer bir yaşam biçimini benimsemişlerdir. Yani tamamen tüketici bir ekonomiye sahiptirler. İklim ve çevre koşullarının uygun olduğu yerlerde açık havada, ağaç dallarından yapılan basit kulübelerde, kaya kovuk ve sığınaklarında ya da iklimin sert ve soğuk olduğu dönemlerde mağara oluşumlarının olduğu bölgelerde mağaralarda, olmadığı bölgelerde ise hayvan postlarından yaptıkları çadır ya da kulübelerde yaşamışlardır.

Paleolitik Çağın içinde geliştiği jeolojik devir ise Kuaterner'in (4. Jeolojik Zaman) Pleistosen (Buzul Çağı) epoğudur. Pleistosen'de Ankara ve çevresi, Anadolu'nun büyük bir kısmında olduğu gibi ilk insanların rahatça yaşayabilmelerine olanak veren koşullar sunmuştur. Dolayısıyla Ankara çevresinin Paleolitik Çağ'da insanlar tarafından yaşam için tercih edilmiş yerlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi bunun kanıtlarını açıklamaya çalışalım¹.

Ankara çevresinin Paleolitik Çağ'da iskân edildiğini kanıtlayan ilk belgeler 1909 yılında R. Campbell Thompson tarafından Ankara'nın güneydoğusunda Uzağıl (Uzal) köyünde bulunan andezitten yapılmış iki yontmataş alettir. Campbell Thompson bu iki buluntuyu 1910 tarihinde

¹ Ankara çevresinde 1950'li yıllardan sonra Paleolitik Çağ ile ilgili araştırma ve kazılar yapılmadığı görülür. Dolayısıyla bu makale daha önce yapılmış çalışmaların bir tekrarı niteliindedir. Konuyla ilgili olarak Metin Kartal (2005) ve Işın Yalçınkaya (2009)'nın yapmış olduğu yayınlara bakılabilir.

Man Dergisinde yayınlamıştır (Thompson 1910: 71). Bunlardan 1 numara ile gösterilen parça bir iki yüzeyle alet yani eski tabirle bir elbaltasıdır (Bkz. Çizim.1). İkinci buluntu ise kalın bir yongadır. K. Bittel'in bu iki buluntu hakkında Orta Paleolitik döneme ait olabileceğinden söz ettiğini fakat tam emin olamadığını Pfannenstiel'den öğreniyoruz (Pfannenstiel 1941: 10). Bize göre 1 no.lu buluntunun tipolojisi bunun Alt Paleolitik döneme ait bir iki yüzeyle alet (elbaltası) olduğunu göstermektedir.

Paleolitik Çağ'a ait buluntulardan ikincisi 1931 yılında K. Bittel'in Hava Gazı Fabrikasının (Maltepe) yanında bir çakıl çukurunda bulunduğu mavimsi çakmaktaşıdan kalın bir yonga üzerine yapılmış kenar kazıyıcıdır (Kansu 1940a: 1). Bu parçanın tipolojisi de Orta Paleolitik dönemi işaret etmektedir.

Bu ilk buluntulardan sonra Ankara ve yakın çevresinin Paleolitik Çağ açısından daha amaçlı bir şekilde araştırılması ancak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulması ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde bulunan Antropoloji Enstitüsünün bu fakülteye naklinden sonra Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ve çalışma arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir (Kansu 1940b:3).

İlk araştırmanın 1936 yılı sonbaharında Muine Atasayan tarafından yapıldığı görülmektedir. Atasayan, arkeoloji ve antropoloji talebelerinin de iştirak ettiği bir gezi sırasında, Ankara'nın 60 km. güneybatısında bulunan ve bir Hitit kalesi olan Gavurkale yakınlarında kaleye giden vadi kenarında bir tarlada çakmaktaşı bir uç bulmuştur (Kansu ve Ozansoy 1952: 381; Kansu 1940a: 1-2; Pfannenstiel 1941: 12). Bu buluş üzerine bu yere birkaç defa gidilmiş, vadi eteğinden bir kaya sığınağı mevkiine kadar tipik olarak 5 tane kazıyıcı alet şeklinde Paleolitik yontulmuş çakmaktaşı yongalar ve birçok da tipik olmayan çakmaktaşı parçalar toplanmıştır. Kansu burada prehistorik bir atölyenin mevcut olma ihtimalinden söz eder (Kansu 1937: 37; Kansu 1940a: 2; Kansu ve Ozansoy 1952: 381).

Etiyokuşu, Ankara çevresinde yapılmış tek Paleolitik Çağ kazısıdır. Bu kazı 1937 yılında Türk Tarih Kurumu adına Ş. Aziz Kansu başkanlığında yapılmıştır. Etiyokuşu Ankara'dan 5 km. kuzeyde ve Çubuk Barajı'na giden yol üzerinde yer alır. Bu alanda Çubuk Çayı'nın kum ve çakılları içinden

aktüel yüzeyden 5.10 m. derinlikte çakmaktaşıdan uçlar ve kazıyıcılar çıkarılmıştır. Bunlar ilk kez İstanbul'daki İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuşlardır (Kansu, 1937: 37). Bu aletlerin bazıları Alt Paleolitik döneme ait gibi gösterilmişler de aslında tamamı Orta Paleolitik döneme ait Levalloisio-Mousterien karakterde aletlerdir (Kansu 1940a: 4-5). Bu konuda Yalçinkaya'da aynı görüşleri paylaşır (Yalçinkaya, 2009: 12).

1937 yılında yapılan bir diğer önemli keşif Afet İnan ve E. Pittard tarafından gerçekleştirilmiştir. İnan ve Pittard Etimesgut ile Ankara arasındaki Ergazi köyü yakınlarında, Ankara Çayı'nın kumlu-çakıllı bir çukuru içinden tipik Levalloisio-Mousterien yontmataş aletleri toplamışlardır (Pfannenstiel, 1941: 13 ve 31). Bu aletler Etimesgut çevresinin Paleolitik Çağı ile ilgili tespit edilen ilk buluntulardır ve bu nedenle oldukça önemlidirler.

1938 yılı Mart ayında Ankara'nın yaklaşık 12 km güneybatısında Ludumlu Köyü'nde K. Leuchs (eski Yüksek Ziraat Enstitüsü Jeoloji Profesörü) tarafından Chellene ait bir elbaltası bulunmuştur (Kansu 1939: 332-333, Şekil.2.). Yaklaşık 13,5 cm uzunluğundaki bu parça andezitten yapılmıştır (Pfannenstiel 1941: 15). Kansu bu elbaltasının bazalttan yapıldığını belirtir (Kansu ve Ozansoy 1952: 382) Ludumlu bölgesine yapılan bir başka ziyarette Leuchs ve Kansu, kesin Paleolitik olan çakmaktaşı dilgiler ve daha iyi parçalarla kaplanmış geniş bir alan buldular (Pfannenstiel 1941: 15; Kansu 1939: 333).

1938 yılında Ş. A. Kansu, Türk Tarih Kurumu Anadolu Prehistoryasını Araştırma Heyeti başkanı olarak Gündül, Beypazarı, Tuz Gölü, İnönü Mağaraları, Eskişehir ve Porsuk Suyu ile Kütahya çevrelerinde bir araştırma gezisi yapmıştır. Gündül ve Eskişehir çevrelerinde Levalloisio-Mousterien aletler bulunmuştur (Kansu ve Ozansoy, 1952:382).

Yüksek Ziraat Enstitüsü jeolog hocalarından Max Pfannenstiel'in 1941 yılında yayınladığı "Die altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens" (Anadolu'nun Paleolitik Kültürleri) isimli çalışması, Anadolu'da 1940 yılına kadar yapılmış tüm çalışmaları topluca bir arada veren önemli bir eserdir. Pfannenstiel ayrıca bu çalışmasında 1938-1940 yılları arasındaki jeolojik araştırmaları kapsamında Ergazi, Etlik, Keçiören, Bağlum, Hacıkadın

Deresi, Ziraat Fakültesi, Etiyokuşu, Çubuk Barajı, Maltepe, İstasyon Tepe, Hüseyin Gazi Dağı etekleri, Çaldağ, Dikmen, Gölbaşı Eymir ve Mogan Gölleri çevrelerinde Etiyokuşu serisine giren Levalloisio-Mousterien aletler bulmuştur (Pfannenstiel 1941).

Gazi Enstitüsü civarındaki Levalloisio-Mousterien aletler ise 1940 yılında Doçent. Dr. M. Süleyman Şenyürek tarafından bulunmuşlardır. Şenyürek'in Gazi Enstitüsü bahçesinin batı tarafında ve Orman Çiftliğine giden yolun sol tarafında bulunan çakıllar içinden bulunduğu Paleolitik tipte toplam 4 adet aletin incelenmesinden sonra burada Levalloisio-Mousterien tipte bir endüstrinin bulunmasının olası olduğu kaydedilmektedir (Şenyürek 1944:346).

İ. Kılıç Kökten'in 1945 yılında Türk Tarih Kurumu adına yaptığı araştırmalarında Ayaş, Güdül ve Haymana çevrelerini dolaştığı ve Ayaş İlhan Köy ile Güdül İlçesinde Orta Paleolitik döneme ait aletler bulunduğu ifade edilmektedir (Kökten 1947: 444). Aynı araştırmacı 1948 yılında da Kızılcahamam Çeştepe ve Beypazarı Karaköy'de (Köprü Mevkii) yüzeyden Levalloisio-Mousterien aletler toplamıştır (Kökten 1951: 212-213; Kansu ve Ozansoy 1952: 382).

Ankara çevresinde 1948 yılında yapılan bir diğer araştırma ise Fikret Ozansoy tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, 13 Kasım 1948 tarihinde IV. Türk Tarih Kurumu Kongresinde "Ankara Civarında Paleolitik Yeni Buluntular" başlığı altında Ş.A. Kansu ve F. Ozansoy'un ortak bildirisi olarak sunulmuştur. Ozansoy'un 1948 Ankara araştırmaları Keçiören, Üreğil, İmrahor ve Macun Çayı vadileri, Gölbaşı, Mogan Gölü kıyıları, Virancık, Gerder Köyleri çevreleri, Dikmen Sırtları ve Hüseyin Gazi Dağı eteklerine kadar uzanmıştır (Kansu ve Ozansoy. 1952: 382-383). Bu araştırmada Macun Çayı graviyeleri içinde Şelléen tipte bir adet iki yüzeyli alet (elbaltası) bulunmuştur. Aynı alanda Etiyokuşu serisine giren Levalloisio-Mousterien yonga aletler ile çok miktarda (1000 adet) mikrolitlerin de bulunmuş olması ilginçtir. Araştırmacılar bu mikrolitlerin Mezolitik Çağ ile ilişkilendirilmesi yönünde görüş belirtmektedirler. Ankara çevresinin ilk Mezolitik Çağ buluntuları olması dolayısıyla önemlidir.

1950’li yıllardan itibaren Paleolitik Çağ araştırmalarının Ankara ve yakın çevresinde birden kesildiğini ve Türkiye’nin başka bölgelerine kaydığını görüyoruz. Buraya kadar bahsettiğimiz Paleolitik buluntu yerlerinin tamamına yakın bir kısmı maalesef Ankara merkez ve yakın çevresindeki akıl almaz yapılaşma nedeniyle kaybolup gitmişlerdir.

Ankara’nın Paleolitik Çağ buluntularıyla ilgili kapsamlı bir çalışma meslektaşımız Metin Kartal tarafından yapılmıştır. Kartal bu çalışmasında bir yandan Ankara’nın eski buluntu yerlerine değinirken, bir yandan Ankara çevresinden bulunmuş ve bir şekilde DTCF Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı koleksiyonları içinde yer almış buluntuları incelemiş, öte yandan ise Ankara çevresinde Çayyolu ve Eryaman’da yine rastlantısal olarak bulunan yeni Paleolitik buluntuları yayınlamıştır (Kartal 2005). Burada Etimesgut’u doğrudan ilgilendiren 3 buluntu vardır. Bunlardan biri Orta Paleolitik döneme ait merkezci recurrent levallois çekirdektir (**Bkz. Çizim.2**). Diğer iki parçanın da aynı tür çekirdekler olduğu belirtilmektedir (Kartal 2005: 57-58). Kartal Ankara içinde 11 farklı alandan Paleolitik buluntular yayınlamıştır. Bunlar içinde Çayyolu son durak çevresinde bulunan 8 buluntudan ikisi Alt Paleolitik dönem ait olup, biri klasik iki yüzeyle alet (elbaltası), diğeri ise nacaktır. Eryaman 4. Etapta bulunan iki yüzeyle aletin ise oldukça ilkel özellikler gösteren Abbevillien tipte olduğu ve Erken Alt Paleolitik döneme ait olabileceği belirtilmektedir (Kartal 2005: 58).

Sonuç itibariyle Ankara içinde ve yakın çevresinde günümüze kadar bulunmuş ve yayınlanmış olan Paleolitik yontmataş aletler çerçevesinde, Ankara’nın Paleolitik Çağıyla ilgili bir takım çıkarsamalar yapabiliriz. Pleistosen (Buzul Çağı)’de Ankara ve çevresinin iklim ve çevre koşullarının Paleolitik insanların yaşamı için oldukça uygun olduğu anlaşılmaktadır. Zira Paleolitik Çağ aletlerinin daha çok akarsu sekilerinde bulunması, Ankara’nın Çubuk, Macun, Ankara Çayları ile İncesu ve Hacıkadın Dereleri kenarlarında Paleolitik insanların açık hava konaklama yerlerinde yaşamış olduklarını kanıtlar. Zaten Ankara çevresinde Paleolitik Çağ’da iskân edilmiş mağara yerleşimleri de bilinmemektedir. Ankara’nın özellikle Levalloisio-Mousterien karakterli buluntularından dolayı Orta Paleolitik dönemde çok yoğun bir iskâna tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla

birlikte yüzeyden bulunan iki yüzeyli alet (elbaltaları) buluntuları, Ankara çevresindeki insan faaliyetlerinin Orta Paleolitik dönemdeki yoğunluk kadar olmasa da Alt Paleolitik dönemde de devam ettiğini gösterir. Her ne kadar yüzeyden bulunmuş birkaç tane şüpheli (Gavurkale ?) parça varsa da, Üst Paleolitik dönem oldukça silik görünmektedir. Macun Çayı sekilerinin eski çakılları içinden bulunan mikrolitik aletlerden ise Ankara çevresinin Pleistosen dönemde olduğu kadar sonrasında da (Holosen) insanların hala ilgisini çektiği anlaşılmaktadır.

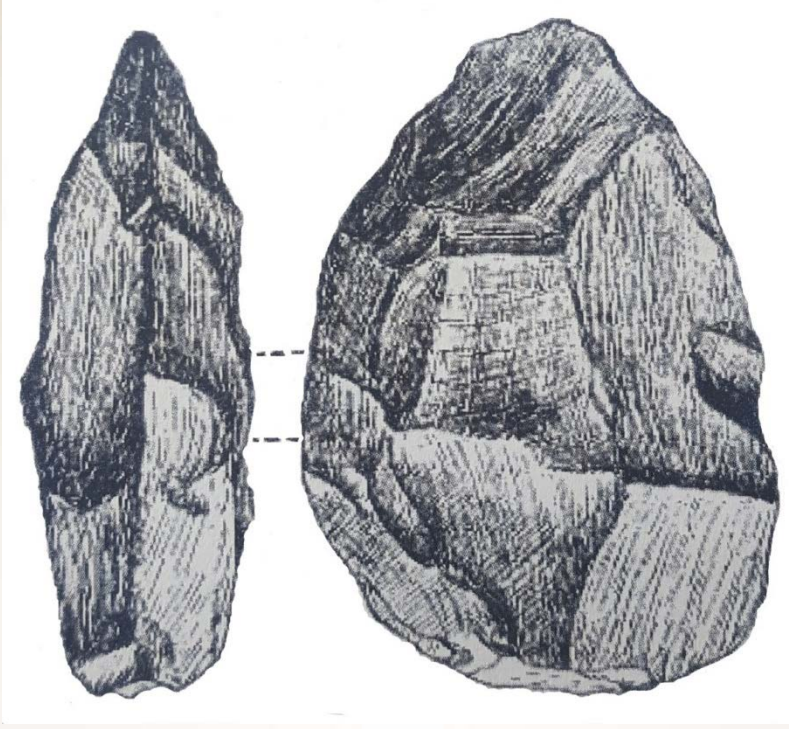
Sorun Ankara içinde ve yakın çevresinde araştırma alanlarının ve olanaklarının hemen hemen yok olduğudur. Dere yataklarının bile betonlarla, inşaatlarla ve son olarak ta gökdelenlerle kaplanmış olduğu Ankara'da bugün ne araştırılacak bir dere ne de bir çay kenarı ne de bu akarsuların sekileri kalmıştır.

Bugün Etimesgut İlçesinde insanlığın en eski dönemlerini araştıralım, bu insanlara ait fosil kalıntıları, avladıkları hayvanların kalıntılarını ve kültürlerine ait yontmataş aletleri bulalım desek nereye bakacağız. Örnek bir köy olarak Etimesgut'un kurulduğu günlerde, köyün arkasında kalan sekiler ve düzlükler tam da bizim araştırma yapacağımız yerlerdi. Maalesef buralar da yoğun iskânın tahribatından kurtulamamışlardır.

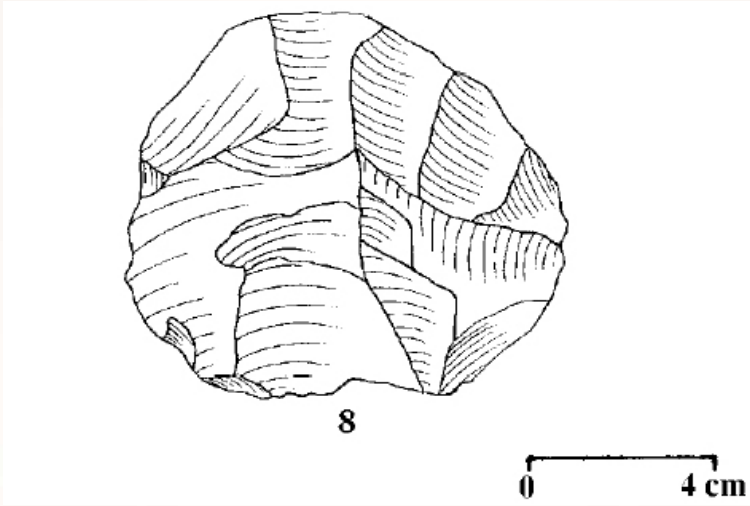
Son olarak elde edilen arkeolojik yüzey buluntularından Etimesgut çevresinin Alt Paleolitik dönemden itibaren insanlar tarafından iskân edildiğini söyleyebiliriz. Bugün itibarıyla Anadolu'da en eski insan izlerini Denizli Kocabaş'ta bulunan fosil Homo erectus insan kalıntısıyla birlikte 1.200.000 yıl öncesine götürmek mümkün olmuştur. Ancak henüz Ankara ve çevresinde böyle eski tarihleri gösterecek bir kanıtla karşılaşılmamıştır. Gerek Anadolu'nun diğer bölgelerinde elde edilen kanıtlardan gerekse Ankara ve Etimesgut çevresinde yüzeyden bulunan Paleolitik Çağ yontmataş aletlerinin teknolojisi ve tipolojisinden yola çıkarak bu bölgenin en eski iskân tarihini günümüzden yaklaşık 500.000 yıl önce başlatmak olanaklı görünmektedir.

Kaynaklar

- Kansu, Ş. A., 1937. "Ankara ve Civarının Prehistoryasında Yeni Buluşlar", *II. Türk Tarih Kurumu Kongresi* (20-25 Eylül 1937): 35-48.
- Kansu, Ş.A., 1939. "Ankara ve Civarının Prehistoryasında Yeni Buluşlar", *Türk Antropoloji Mecmuası*, Sayı.19-22: 333, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Kansu, Ş. A., 1940a. *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri.5, No.3, Ankara.
- Kansu, Ş. A., 1940b. *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Kansu, Ş. A., Ozansoy, F., 1952. "Ankara Civarında Paleolitik Yeni Buluntular", *IV. Türk Tarih Kongresi* (10-14 Kasım 1948): 381-390.
- Kartal, M., 2005. "Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz? Yeni Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *Anadolu/Anatolia* 28: 49-72.
- Kökten, İ. K., 1947. "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Bellekten*, Cilt XI, Sayı 43: 431-472.
- Kökten, İ. K., 1951. "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *DTCF Dergisi*, Cilt IX, Sayı 3: 201-214.
- Pfannensteil, M., 1941. *Die Altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens*, Istanbuler Forschungen 15, Berlin
- Şenyürek, M. S., 1944. "Ankara civarında bulunan birkaç Paleolitik alete dair bir not", *Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt.II, Sayı.2: 345-352.
- Thompson, R. C., 1910. "On some Prehistoric Stone implements from Asia Minor", *Man* 10/38-39:71-72.
- Yalçınkaya, I., 2009. "Ankara'nın İlk Sakinleri: Paleolitik (Yontmataş Çağı)", *Taş Devrinden Cumhuriyet'e Ankara*, Bilim Teknoloji Kültür ve Sanat Kitap Serisi 1: 5-25.

Çizim 1: Ankara çevresinin ilk Paleolitik çağ buluntusu. 1909 yılında Uzağıl Köyünde bulunan iki yüzeyle alet (Thompson 1910)

Çizim 2: Etimesgut civarında bulunan Orta Paleolitik Levallois recurrent çekirdek (Kartal 2005)